

Hakk'ı Temâşâ Geleneği: Fenâ ve Bekâ - II

Sûfi Perspektif | Doç. Dr. Kadir ÖZKÖSE*

“Halktan fânî Hakk'la bâkî olan, nefsânî hazırlardan fânî İlâhî Nûr'a garkolan suflînin bu fenâ deneyimlerinde bir takım farklı hâlleri de yaşadığı görülmektedir.”

4. Bekâ Billâh: Fenânın son safhasıdır. Devamlılık, hayatılık ve ebedilik anlamına gelir. Bütün mahlukatla ve Hakk ile bir bütün olmak demektir. Kulda kötü huyların yerini iyilerinin alması, kendi sıfatlarının yerine ilâhî sıfatların geçmesidir. Nefsinden fânî olan, Hakk ile bâkî olur. Bekâda fenâ hâline göre bir bilinç hâli vardır. Varlığa yokluk ile ulaşmaktır. Sûfî bu makamda varlığın en üst mertebesine ulaşır. Bu safhada, sûfî, nefisinden, ikilik çıkaran bütün huylarından kurtulur ve Mutlakiyete ulaşır. Kendisiyle, diğer mahlukatla ve Hakk ile tam bir âhenk içindedir. Câmî şöyle der:

“...ve nefsi ve Maşuk'u birbirinin aynasında gör.

Maşuk'un aynasında, sûfî, nefisini görür.

Nefsinin aynasında ise Maşuk'un sıfat ve şuanatını...”¹

Tasavvuf şiiirinde ayna, ruhun arınmasının ve nefsin öldürülmesinin bir simgesidir. Gülşen-i Râz isimli eserinde 13. yüzyıl sûflilerinden Şebusterî bu mecazılığı şöyle betimlemektedir:

Yokluk Mutlak Varlığın ayinesidir.

Allah nurunun aksi yoklukta görünür..

Yokluk ayinedir, alem o ayinedeki akis;

İnsan da o aksin gözü gibidir.

Ayinenin karşısındaki ise o gözün içinde gizlenmiştir.

Sen ayinedeki aksin gözüsün, Allah o gözün nuru,

Gözbebeği

Allah bu gözle o gözbebeği olan nuru,

Bu gözle kendi kendisini görür.

Âlem insan olmuştur, insan da âlem

Bundan daha temiz daha güzel bir anlayış da olamaz.

Bu işin aslına iyice bakarsan anlarsın ki,

Gören de O'dur, göz de O, görünen de O.²

Fenânın Belirtileri:

Halktan fânî Hakk'la bâkî olan, nefsânî hazırlardan fânî İlâhî Nûr'a garkolan suflînin bu fenâ deneyimlerinde bir takım farklı hâlleri de yaşadığı

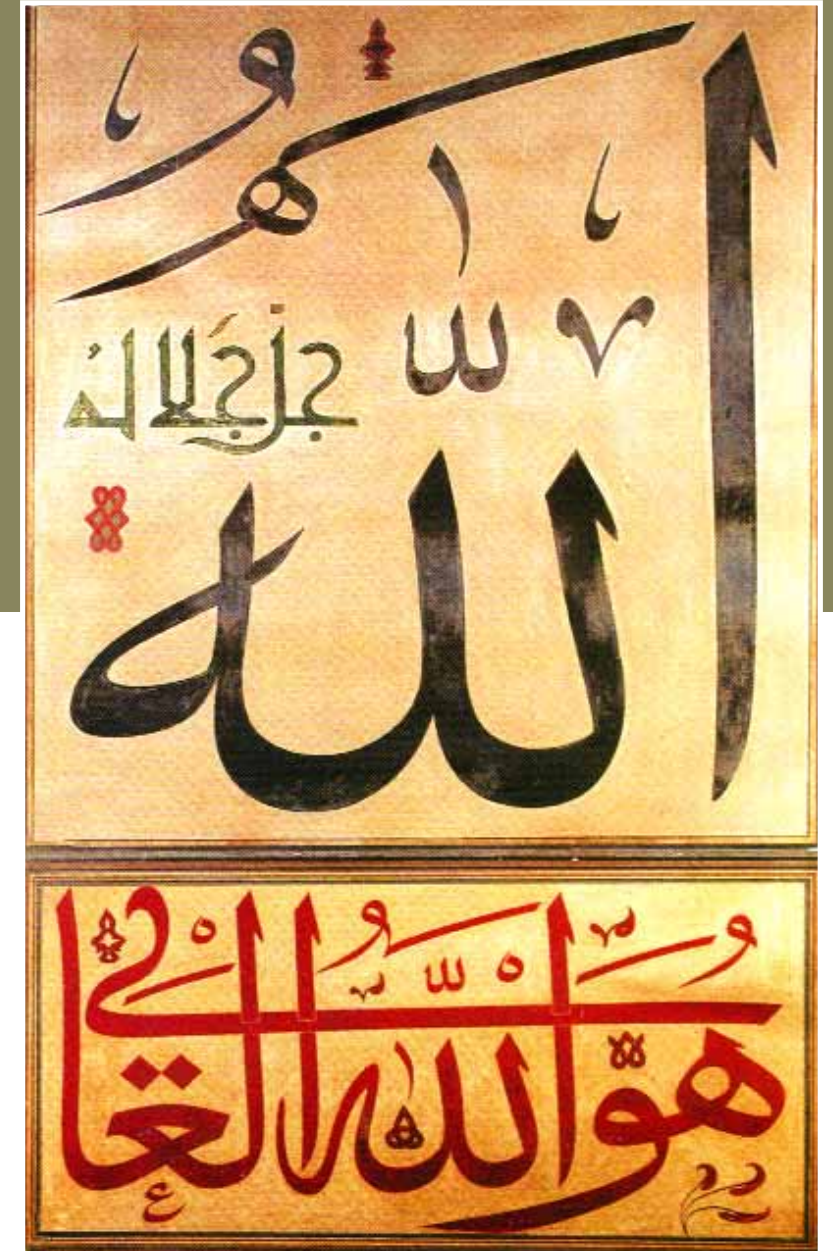
“Beşeri varlığın fenâsı, insandaki maddî varlığın yok olması demek değildir. Bu, büyük bir zevk içinde olduğu için insanın elemi görmemesidir. Fenâ hâlindeki kulun içinde bulunduğu zevk hâli Yusuf (a.s) ile sohbet meclisinde bulunan ve ellerini kesen kadınların hâline benzer.”

ğ görülmektedir. Şevk, vecd ve semâ dışında kalan diğer belirtileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Gaybet ve Sekr Hâli: Sûfler her zeminde istiğrak üzerinde önemle dururlar. İstiğrak hâli gevşeklik göstermeye, böbürlenmeye ve riyakârlık belirtisine sebebiyet verebilir. İhlas ve cezbe vuslatın özü olduğu için cezbe ile nefisten kurtulur. “Bağdat'ta idam edilen bir hırsızın gören Cüneyd-i Bağdâdî, adamın bu hâline gülümsemiş. Böyle davranmasının sebebine sorulara Cüneyd, “O bu işin ehli olduğunu ispat etti. İşini öylesine mükemmel yaptı ki, karşılığında hayatını feda etti.”³ cevabını vermiştir. İşte kişinin böylesine kendi zâhirî varlığından geçmesini sûfler fenâ (gaybet), Hakk'ın varlığında kaybolmasını bekâ (huzur, vecd) olarak tanımlamışlardır.⁴

Beşeri varlığın fenâsı, insandaki maddî varlığın yok olması demek değildir. Bu, büyük bir zevk içinde olduğu için insanın elemi görmemesidir. Fenâ hâlindeki kulun içinde bulunduğu zevk hâli Yusuf (a.s) ile sohbet meclisinde bulunan ve ellerini kesen kadınların hâline benzer.⁶

Ebu'l-Hasani'l-Harekanî'ye göre

Bursa Ulu Camii'nden Bir Levha

Lafza-i Celal

müridin kendisini Allah ile beraber hissetmesi vefâ, Allah'ın kendisiyle birlikte olduğunu düşünmesi fenâdır.⁷ Sûflînin kendisinde Allah'a muhâlefeden eser görülmemesine “fenâ an'îl-muhâlefe”, Allah'a tâzim hâli ile bâkî olmasına “fenâ fil-muvafaka” denmektedir.⁸

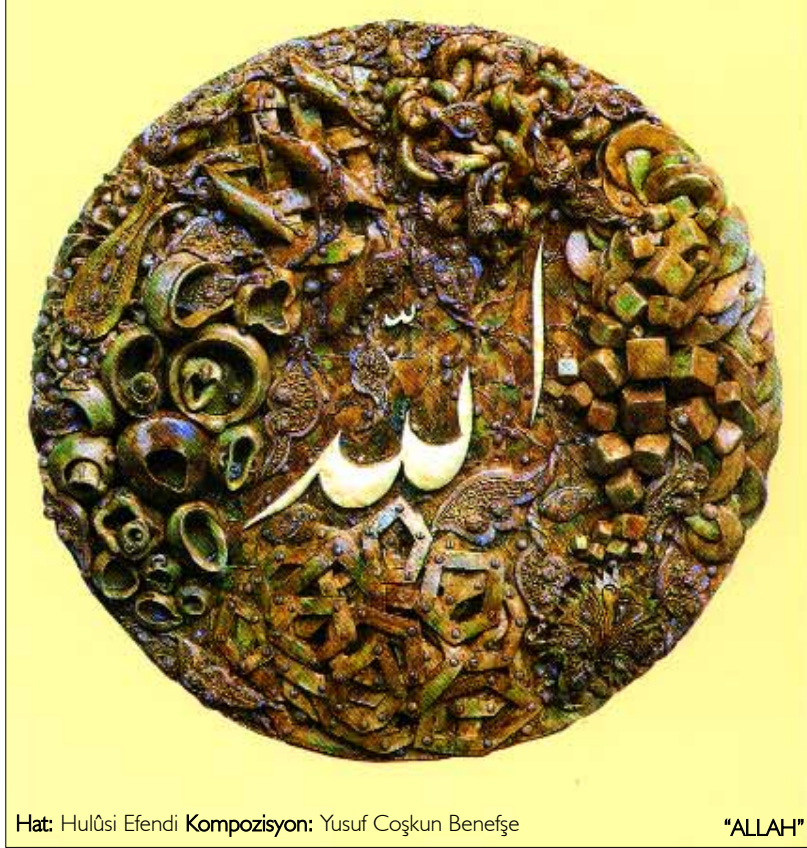
Kulun kendi varlığından fânî olması Hakk'ın celâlini temaşa ve azametini keşfetmesi ile olur. Hakk'ın celâlîliğiyle dünyayı da âhireti de unuttur, makam ve hâller hakir görünür, hâlindeki kerametler dağılıp gider, aklından ve nefisinden fânî olur. O zaman dili

Hakk ile konuşur, bedeni huşû ve hudû hâlinde bulunur. İnsan fenâ ve bekâ suretiyle, dünyaya gelip kirlenmeden ewelki anı, duru, pak, saf ve temiz hâline kavuşur, aslî fitratına, esas hilkatine ve hâline rucû eder.⁹ İşte bu hâlin tecrübesi Beyazîd-i Bistâmî'de şu şekilde tecelli etmektedir. Kendisi bu durumu şu şekilde anlatıyor: “Bir defasında haccettim ve Kâbe'yi gördüm; ikinci bir haccımda ise hem Kâbe'yi hem de Sahibini (c.c) gördüm. Üçüncü defa hac ettiğimde ne Kâbe'yi ne de sahibini görebildim.” Bistâmî bu ifadesiyle, fenâ yahut vah-

det-i vücud makamına eriştiği manevi mertebeleri dile getirmeye çalışıyor. Zira buradaki "hac" kelimesi, manevî yolculuğun sembolü olup ilk aşaması; kendisinde Kâbe'yi yani âlemi müşahede ettiği, onu somut mânâda sezdiği hissî aşamadır. İkinci hacda yer alan "hem Kâbe'yi hem de sahibini görmüş" olmasından kasıt, hem âlemi hem de Allah Teâlâ'yı görüp ikisi arasındaki farkı zihinsel olarak fark etmiş olmasıdır. Üçüncü hacda ise, hem Kâbe'yi hem de sahibi olan Allah'ı ayırt edemeyecek nitelikte kalp ve gözlemleriyle bütün varlıkları idrak etmiştir. Dolayısıyla mezkur hacın üç aşaması vardır: 1. Hissî idrak veya tekli gözlem. 2. Akıl idrak veya ikili gözlem. 3. Kalbî şuhud/kalbe dayalı sezi veya akıl ve hissî çokluğun kendisinde yok olduğu mutlak vahdeti sonuçlandıran gözlem.¹⁰

2. Cezbe: Cezbe âşîğin maşukta tamamen gark olmasıdır. Derin rabıta hâllerinde, sūfî, tamamen sessiz, hareketsiz ve sakinidir. Bütün enerjisi ve dikkati rabıtaya odaklanır. Böyle zamanlarda derin bir cezbede olduğundan etrafındakilerin, zamanın, acının, rahatsızlığın, açlığın ve susuzluğun farkında değildir. Uykuda değildir, uykuya ihtiyacı da yoktur. Bu hâlde günlerce kalabilir.

3. Müşahede: Sūfî, bütün çilelere ve acılara kalbinin tasfiyesi için sabreder. Çünkü kalp, ancak böyle Hakikate ayna olabilir. Müşahede genellikle, en arzu edildiği zamanlarda vukû bulur. Yani sūfî, müşahede için ne kadar çok didinirse, ona o kadar zor ulaşır. Sırrı Sakatî (ö.257/870)der ki: "Müşahede, kişiye öyle büyük bir haz verir ki, kişi ne vücudundaki acıdan haberdar olur ne de zihnin keşmekeşliğinden. Cennette, Allah'ı görmekten daha güzel bir şey yoktur." Öyle bir zaman gelir ki sūfî, müşahede sınırını aşar, Gören de Görünen de bir olur. Gören yok olur ve Görünen içinde tamamen kaybolur.

Hat: Hulûsi Efendi Kompozisyon: Yusuf Coşkun Benefşe

"ALLAH"

4. Yakîn: Fenâ hâline bürünen sūfîler, kalblerini nifaktan temizler, zaman ve mekan sınırlarını aşar, hiss-i kable'l-vuku' ve yakîn derecesine ulaşırlar. Çoğu sūfî, keşf, basiret, fırsat, altıncı his ve telepati dediğimiz bu özel hâlleri yaşarken sessiz kalmayı tercih ederler, çünkü onlara göre bunları faş etmek bir kibir alametidir. Sūfîlere göre yakîn, eşyanın hakikatini ve özünü idraktır.

Fenâ Hâlinin Sürekli Olup Olmadığı Meselesi

Beşeri sıfat ve özelliklerden uzaklaşarak Fenâ mertebesine yükselen sūfînin buradaki hayatı sürekli midir, yoksa gelip geçici midir? Bu konuda iki tez vardır:

1. Fenâ devamlı değildir. Müridin kul olarak yapması gereken bir takım ibadetler, insan olarak yerine getirmesi gereken pek çok görevleri vardır. Fenâ hâli sona ermezse bu iş ve ibadetler aksar. Bu durum ise o mertebeye kadar yükselen bir ruh için

büyük bir eksiklikler. Şu hâlde asıl ve sürekli olan, bu hâlin sona ermesiyle başlayan bekâ hâlidir.

2. Cüneyd, Harrâz ve Nûrî gibi sūfîler ise aksi kanaattedir. Bunlara göre Fenâ bir hâldir. Yani mücahede ve riyazetle elde edilen bir makam değil, aksine Allah'ın kuluna olan bir hibesi ve armağanıdır. İman da Allah'ın bir lutfudur. Gerçekten inanmış bir kimsenin dinden dönmesi nasıl mümkün değilse, Fenânın da son bulması mümkün değildir. Aksi hâlde Allah severek yükselttiği kulunu tekrar aşağılardaki mertebelere indirmiş olur. Bu peygamberleri, peygamberlikten alıp velîliğe indirmek gibi bir şeydir ki kabul edilmesi zor bir düşüncedir.¹¹

Fenâ hâli kesbî mi, vebî mi?

Sūfîler, fenânın çalışarak elde edilen bir hâl mi (kesbî), yoksa Allah'ın bir lutfu mu (vehbî) olduğu konusunda tartışmışlardır. Bu hâlin vebî olduğuna savunanlar fenânın sürekli olması

gerektiğini söyleyen sūfîlerdir. Çünkü Allah kullarını aldatmaz, onlara lutfettiği bir şeyi geri almaz. Kelâbâzî bu konuyu da karşı delillerle birlikte tartışmış ve fenânın kesbî olmasının mümkün olmadığı kanaatine varmıştır. Ona göre fenâ, Allah Teâlâ'nın bir lutfudur, kul için bir bağıştır. O'ndan kula bir ikramdır, kulunu havassı ve dostları arasına almasıdır. Allah'ın bu zevki kuluna tattırması makamların ve kerametlerin en yükseğidir. Fenâ, çalışarak kazanılan bir amel değildir. Allah'ın kendisi için seçtiği ve dost edindiği kimseye yaptığı bir muameledir. Fenâ mertebesine erişen kişi, vasıflara geri döndürülse bile nefsinin vasıflarına iade edilmez. O, bekâ makamında Hakk'ın vasıfları ile ikamet ettirilir, ayakta durdurulur. Fenâ makamına ulaşan kişi, kendinden geçen ve deli-divane olan kişi değildir, bir melek veya ruhani olacak şekilde beşeri vasıflarını kaybetmiş de değildir. Fânî, hazlarını görmekten fânî olan kişidir.¹²

Kişinin fenâyâ zikir yolu ile ulaşmasına fenâ fil-mezkûr denirken, fenâ makamına muhabbetle ulaşmasına fenâ fil-mahbûb denmektedir.

Fenâ Hâlinde İrşad Mümkün mü?

Fenâ hâlini yaşayan sūfîler, başka insanlara tasavvufî hayatla ilgili olarak rehberlik yapabilmeleri açısından ikiye ayrılmışlardır. Birinci zümre, sürekli cezbe hâlinde bulunduğu için müşşid olamaz; ikinci zümre, normal hâldedir ve rehberlik yapma yetkisine sahiptir. Fenâ hâlinin sürekli olmadığını savunan sūfîlere göre ise kişi bekâ hâline geçmeden irşadla görevlendirilemez.

Yaşanan Fenâ Aşamaları

Maksat ve iradenin Allah'ın iradesinde yok olmasına fenâ fil-kusûd, kişinin, ilâhî nurla donanıp Allah'tan başkasını görmemesine, kâinata Al-

lah'tan başka bir varlığı müşahede etmemesine fenâ fil-şuhud, Allah'ın dışında hiçbir varlığın tanınmamasına fenâ fil-vücûd denir. Üçüncü ve sonuncu aşama olan fenâ fil-vücud, varlıkta fani olmaktır, bu durumda kişi Vücud'da, 'Allah'ın varlığında daha doğrusu Allah'ı 'bulma'da yok olur. Çünkü genellikle Varlık' diye çevrilen vücud sözcüğü aslında 'bulunma, buluş' anlamına gelir; tasavvufî deneyimlerde yaşanan şey budur. Şu ünlü beyit, zamanın içinde yaratılan varlığa işaret eder:

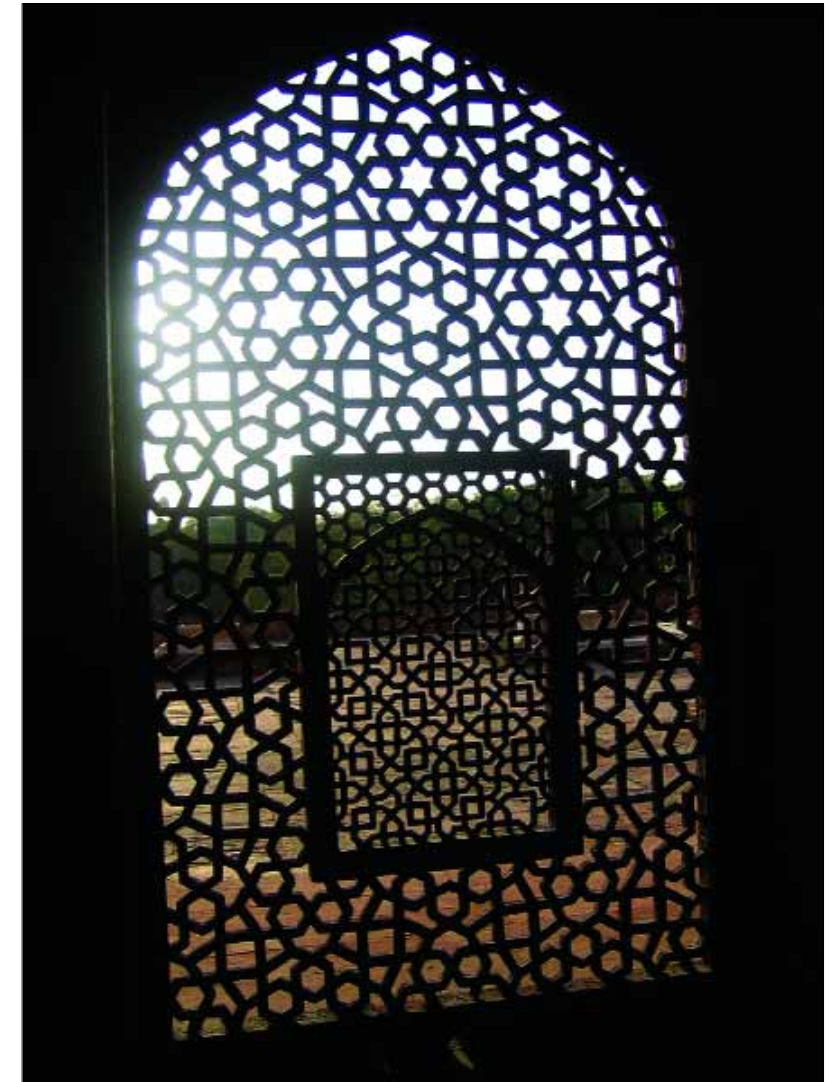
Sordum, günahım nedir, diye.
Dedi ki:

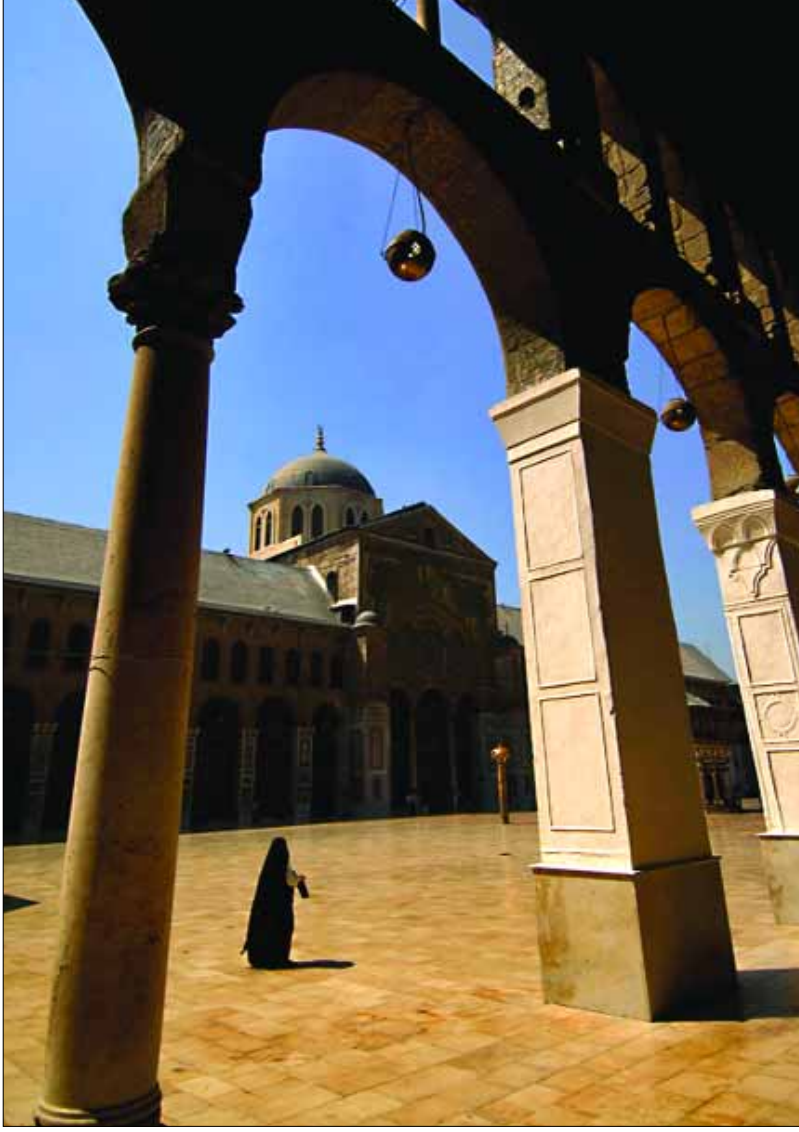
Varlığın öyle bir günah ki, kıyaslanamaz başka hiçbir günahla!¹³

Fenâ-Bekâ İmgeleri

İlk dönem sūfîlerinin benimsediği ahlâkî ve psikolojik fenâ, zamanla vahdet-i vücud düşüncesinin benimsenmesine yol açmıştır. Sonraki mutasavvıflar yaşadıkları fenâ ve bekâ hâllerini bir takım imgelerle anlatmaya çalışmışlardır; İslâm gizemciliğinin ve felsefesinin alegorileri yalnızca şiirsel süslemelerden ibaret değildir, aynı zamanda belirli bir düşünce biçimini de gösterir. Benimsenen bu imgeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Nûr-ı Siyah: Sūfîler Siyah Nur deneyiminden ve hayret ışığından söz etmişlerdir: İlahî ışık, mutasavvıfın bilincinde tam olarak belirlediğinde, her şey görünür hâle gelecek yerde görünmez olur [karanır]. Fenâ dene-

yimini gerçekleştiren sūfî, "Mutlak Nûr'u" idrak edinceye kadar her şeyin karardığını fark eder. Çünkü varlık saf hâliyle görünmez, hiçlik olarak görünür. Bu siyah ışığın berraklığını keşfetmek, karanlığın derinliklerinde saklı olan âb-ı hayatı bulmak demektir. Zira bekâ, yani Allah'ta baki olmak, fenânın ortasında gizlenmiştir.

2. Pervane-Kandil: Pervanenin kandil ışığına tamamen kendini kaptırıp ateşte kendi rızası ile yanması gibi âşik da maşuku için her şeyini feda eder. Özellikle Hâllâc, yok olma hâline gönderme yapmak için pervane ve kandil alegorisine başvurmuştur.

3. Demir-Ateş: Bu noktada sūfîlerce ateş-demir benzetmesi de

kullanılmıştır. Ateş siyah ve soğuk demiri nasıl kırmızı ve kızgın hâle getirirse; Allah aşkı da insanın bazı özelliklerini değiştirir. Rûmî, Hâllâc'ın tevhidî ifadesi Ene'l-Hakk'ı açıklamak üzere, bu hâl içindeki mutasavvıfı, ocağa atılan bir demir parçasının durumuna benzetir; öz bakımından birleşme olanaksız olsa da demir o derece kor hâline gelir ki artık kendini ateş olarak kabul eder.

4. Mum-Güneş: Rûmî, fenânın sırrını en iyi şu mısradan yorumlamıştır: "Hani mumun yalımı gibi. Güneş karşı yok olur, ama gene de var sayılır."

5. Tuz-Köpek: İlahi zât tuz maddenine benzetilir, madene bir köpek

ya da eşek düşer ve böylece aşağılık niteliklerinden kurtulan hayvan, tuza dönüşür ve tuz içinde korunur. "Tuzlu" anlamına gelen be-namah aynı zamanda "hoş, sevimli" anlamına da geldiği için bu benzetme çok yerindedir ve böylece âşğın tamamen içinde eridiği sevilesi Maşuku tanımlamakta kullanılabilir.¹⁴

Konumuzu, fenâ ve bekâ ile ilgili en yaygın tarifin sahibi olan Ebû Ya'kûb Nehrecûrî (ö.330/941)'nin sözleri ile özetleyelim. Ebû Ya'kûb Nehrecûrî'den fenâ ve bekânın sıhhati" sorulduğunda o, "Fenâ, Allah'a nispetle kulun kendi varlık ve fillerini görme duygusunun yok olması; bekâ, kulun dinî hükümlerde Allah'ın iradesini gözetmesidir." diye cevap vermiştir.¹⁵ Sihatli bir kulluğun fenâ ve bekâ ile mümkün olabileceğini söyleyen Nehrecûrî, bunu gerçekleştiremeyen sūfînin kuru bir iddiacı olmaktan öteye geçemeyeceğini dile getirmektedir. Zira kul kendine ait nasip ve faydaların tümünden kendini çekip uzaklaştırmazsa, ihlasla hizmete lâayık olmaz.

Sonuç olarak beşerî haz ve nasiplerden kişinin kendini uzaklaştırması fenâ iken, ubûdiyetteki ihlas bekâdır.

*Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
ozkosekadir@hotmail.com, kozkose@cumhuriyet.edu.tr

Dipnotlar:

- 1- Ecmel, "Sūfî Ruh Bilimi", Sūfî Psikolojisi, 98.
- 2- Şebüsteri, Gülşen-i Râz, Sadık Yalsızuçanlar, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, 50-51.
- 3- Feridüddin Attâr, Muslim Saint and Mystics, ter.A.J.Arberry, London 1976, II.baskı, 207-208.
- 4- Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, IV.Baskı, İstanbul 1990, 196-197.
- 5- Yusuf 12/31.
- 6- el-Kelâbâzî, et-Taarruf, 150; el-Kuşeyri, er-Risâle, 68.
- 7- Attar, Tezkiretü'l-Evliya, 706.
- 8- el-Kelâbâzî, et-Taarruf, 146.
- 9- el-Hucvirî, Keşfu'l-Mahcûb, 295.
- 10- Ebu'l-Alâ el-Affî, Tasavvuf -İslâm'da Mânevî Devrim-, ter. H.İbrahim Kaçar-Murat Sülün, Risâle Yayınları İstanbul 1996, 199.
- 11- el-Kelâbâzî, et-Taarruf, 150-151.
- 12- el-Kelâbâzî, et-Taarruf, 151.
- 13- Annemarie Schimmel, İslâmın Mistik Boyutları, çev. Ergun Kocabıyık, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 1999, 147.
- 14- Schimmel, İslâmın Mistik Boyutları, 149-150.
- 15- es-Serrâc, el-Luma', 284; Hucvirî, Keşfu'l-mahcûb, 294.